

یونس لیثی دریلو

ایمیل:

Younes.Leyysi@gmail.com

وابستگی:

نویسنده و پژوهشگر مستقل

چکیده:

این مقاله به بررسی نامه‌ای نادر از صمد بهرنگی به ایرج افشار می‌پردازد که اخیراً در میان اسناد آرشیوی بدست آمد. نامه بدون تاریخ است و گمان می‌رود که در فروردین ۱۳۴۷ نوشته شده باشد. به همراه این نامه، بهرنگی سه کتاب اخیر خود را به افشار ارسال کرده و تمایل داشته است که این آثار در مجله «راهنمای کتاب» که افشار مدیر مسئول آن بوده، معرفی گردند. همچنین بهرنگی در این نامه به اختلاف‌های فکری پیشین بین خودشان اشاره کوتاهی می‌کند. او می‌خواهد که مقاله جدیدش درباره شاه اسماعیل خطائی «بی کم و کاست» منتشر شود که در آن به نقد تاریخ‌نگاری غرب‌زده و اشتباهات در ثبت تاریخی پرداخته بود. بهرنگی در آن مقاله، انتقادات جدی به مورخانی دارد که اثرات شاه اسماعیل به زبان ترکی را نادیده گرفته‌اند و با غفلت یا عمد به تحریف تاریخ پرداخته‌اند. مقاله بهرنگی از آن جهت حائز اهمیت است که نشان‌دهنده دغدغه‌های فرهنگی و ادبی او در دوران فعالیت‌های ادبی و تأکید او بر ضرورت بازنگری در تاریخ‌نگاری ایران است. نه تنها کتابهای ارسالی صمد بهرنگی در آن مجله معرفی نمی‌گردند، حتی مقاله او، علیرغم اینکه پیش از آن پنج مقاله در آن نشریه منتشر کرده بود، چه در زمان حیات او و چه بعد از مرگ ناگهانی‌اش در همان سال، هرگز چاپ نمی‌شوند. مقاله حاضر، زوایایی از شخصیت و اندیشه‌های بهرنگی را نمایان می‌کند که پیش از این کمتر به آن‌ها پرداخته شده است.

کلمات کلیدی: صمد بهرنگی، ایرج افشار، راهنمای کتاب، شاه اسماعیل خطائی

استناد (آپا):

لیثی دریلو. ی. نامه‌ای فراموش شده از صمد بهرنگی به ایرج افشار. ارومیه: فصلنامه تخصصی "مطالعات تاریخ آذربایجان و ترک"

سال ۰۳، شماره ۰۷، بهار ۱۴۰۴. ۸۶۹۰-۳۰۴۱ شاپا

Younes Leysi-Derilou

Email:

Younes.Leyssi@gmail.com

Affiliation:

Independent researcher and
writer

A Forgotten Letter from Samad Behrangi to Iraj Afshar

Abstract:

This article unveils a forgotten letter from Samad Behrangi to Iraj Afshar that was recently has beeb found among archival documents. The letter is undated and is believed to has been written in March 1968. Among with his letter, Behrangi had sent three of his recently published books to Afshar, hoping to be featured in the "Rahnamae Ketab" (Book Guide) magazine that Afshar was the editor. Behrangi also touches briefly to previous correspondence on their intellectual disagreements between them and requested his new article on Shah Ismail Khetaci to be published, emphasizing on not to be manipulated. In that article he criticized Westernized historiography and errors in Iranian historical recording. Behrangi's article made serious criticisms of historians who have ignored the other books of Shah Ismail in Turkish language and have distorted history through either negligence or intent. Behrangi's letter is important as it reflects his cultural view and literary concerns during his literary activities and his emphasis on the need to revise Iranian historiography. Not only Samad Behrangi's books are not introduced in that periodical, but also his article, even though he had previously published five articles there, was never published either during his lifetime or after his sudden death at that year. This article reveals aspects of Behrangi's character and thoughts that have been less addressed before.

Key words: Samad Behrangi, Iraj Afshar, Rahnamaye Ketab (Book Guide), Shah Ismayil Khatayi.

CITATION (APA):

Leysi-Derilou. Y. A Forgotten Letter from Samad Behrangi to Iraj Afshar. Urmia: "Studies on Azerbaijan and Turk's history" Specialized Journal, year 03, number 07, spring 2025, ISSN: 3041-8690.

Yunis Leysi-Derilou

E-poçt:

Younes.Leyzi@gmail.com

Mənsubiyyət:

Müstəqil yazıçı və tədqiqatçı

Səməd Behrəngidən İrəc Əfşara unudulmuş məktubu

Xülasə:

Bu məqalədə arxiv sənədləri arasında bu yaxınlarda aşkarlanan Səməd Behrənginin İrəc Əfşara yazdığı nadir məktub araşdırılır. Məktubun tarixi göstərilməyib və 1968-ci ilin martında yazıldığı güman edilir. Behrəngi bu məktubla birlikdə Əfşara son üç kitabını göndərüb və bu əsərlərin Əfşarın baş redaktoru olduğu "Rahnəmaye Ketab" (Kitab bələdçisi) jurnalında təqdim olunmasını arzulayıb. Behrəngi bu məktubda qabaqcadan aralarındakı olan düşüncə toqquşmasına qısaca toxunmuşdur. O, qərbləşmiş tarixşünaslığı və tarixi qeydlərdəki səhvləri tənqid etdiyi Şah İsmayıl Xətayi haqqında yeni məqaləsinin "heç bir əl dəyməmiş" şəkildə nəşr olunmasını istəyir. Behrəngi həmin məqalədə Şah İsmayılın türkcə əsərlərini görməməzliyə vuran, səhlənkarlıq və ya qəsdlə tarixi təhrif edən tarixçiləri ciddi tənqid edir. Behrənginin məqaləsi onun ədəbi fəaliyyəti dövründə mədəni və ədəbi qayğılarını əks etdirdiyi və İran tarixşünaslığının yenidən nəzərdən keçirilməsinin zəruriliyini vurğuladığı üçün əhəmiyyətlidir. Səməd Behrənginin göndərdiyi kitablar həmin jurnalda təqdim edilmir, hələ o məqaləsi də. Əvvəllər həmin jurnalda beş məqaləsi dərc olunmasına baxmayaraq, nə onun sağlığında, nə də həmin ildə qəfil ölümündən sonar da heç vaxt çap olunmayıb. Bu yazıda Behrəngi şəxsiyyətinin və düşüncələrinin əvvəllər az bəhs edilən tərəfləri açıqlanır.

Açar sözlər: Səməd Behrəngi, İrəc Əfşar, Rahnəmaye Ketab (Kitab bələdçisi), Şah İsmayıl Xətayi.

CITATION (APA):

Leyzi-Derilou. Y. Səməd Behrəngidən İrəc Əfşara unudulmuş məktubu. Urmiya: "Azərbaycan və Türk tarixi araşdırmalar" İxtisaslaşdırılmış Jurnal, il 03, nömrə 07, yaz 2025, ISSN: 3041-8690.

Yunis Leysi-Derilou

E-posta:

Younes.Leyisi@gmail.com

Üyelik:

Bağımsız yazar ve araştırmacı

Samad Behrengi'den İrec Afşar'a Unutulmuş Mektup

Özet:

Bu makalede, yakın zamanda arşiv belgeleri arasında keşfedilen Samad Behrengi'nin İrec Afşar'a yazdığı nadir bir mektup incelenmektedir. Mektubun tarihi belirtilmemiş olup, 1968 yılının Mart ayında yazıldığı tahmin ediliyor. Behrengi, bu mektubuylar birlikte Afşar'a son üç kitabını göndermiş ve bu eserlerin Afşar'ın yazı işleri müdürlüğünü yaptığı "Rahnemaye Kitab" (Kitap Rehberi) dergisinde tanıtılmasını istemiştir. Behrengi bu mektubunda ayrıca aralarındaki geçmiş fikir ayrılıklarına da kısaca değiniyor. Şah İsmayıl Hatayi hakkında yazdığı ve Batılı tarih yazıcılığını ve tarihi kayıtlardaki hataları eleştirdiği yeni yazısının "kusursuz" olarak yayınlanmasını istiyor. Behrengi, söz konusu yazısında, Şah İsmayıl'ın Türkçedeki eserlerini görmezden gelen ve tarihi ihmal veya kasıt yoluyla çarpıtan tarihçilere yönelik ağır eleştirilerde bulunmaktadır. Behrengi'nin makalesi, onun edebi faaliyetleri sırasındaki kültürel ve edebi kaygılarını yansıtmaları ve İran tarih yazımının gözden geçirilmesi gerekliliğine vurgu yapması bakımından önemlidir. Samad Behrengi'nin gönderdiği kitapların tanıtımı söz konusu dergide yapılmadığı gibi, daha önce dergide beş makalesi yayımlanmış olmasına rağmen, ne sağlığında, ne de aynı yıl ani ölümünden sonra, makalesi hiçbir zaman yayımlanmamıştır. Bu makale Behrengi'nin kişiliğinin ve düşüncelerinin daha önce pek ele alınmamış yönlerini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Samad Behrengi, İrec Afşar, Rahnemaye Kitab (Kitap Rehberi), Şah İsmayıl Hatayi

CITATION (APA):

Leyisi-Derilou. Y. Samad Behrengi'den İrec Afşar'a Unutulmuş Mektup. Urmiye: Üç Aylık "Azerbaycan ve Türkiye Tarihi Üzerine Araştırmalar" Uzmanlık Dergi, yıl 03, sayı 07, ilkbahar 2025, ISSN: 3041-8690.

۱- درباره نامه

اخیرا در بررسی اسناد آرشیوی توسط دوست عزیزمان ع.ر. (که نخواستند نامشان فاش شود) یک میکروفیلمی به دستم رسید که حاوی نامه‌ای از صمد بهرنگی به ایرج افشار می باشد. این نامه بدون تاریخ می باشد و احتمالا در فاصله زمانی بهار ۱۳۴۵ تا اردیبهشت ۱۳۴۷ نوشته شده باشد، چرا که در نامه به چاپ کتابهایش اشاره می کند. در زیرنویس به این تاریخها پرداخته شده است. نگارنده حدس می زند که تاریخ نامه فروردین ۱۳۴۷ باشد.

این نامه در کتاب «نامه‌های خاموشان: نامه‌های ناموران فرهنگی و ادبی به ایرج افشار» به کوشش محمد افشین وفایی و شهریار شاهین دژی نیز منتشر شده است. در این نامه، بهرنگی سه کتاب خود را با عنوانهای «ولدوز و کلاغ‌ها»، «مثلها و چیستانهای آذربایجان» (تاپماجالار، قوشماجالار) و جلد اول «افسانه‌های آذربایجان» را به همراه نامه‌اش می‌فرستد. احتمالا قصدش این بوده که کتاب در مجله «راهنمای کتاب» معرفی گردد. این مجله تحت مدیریت مسئولی ایرج افشار و صاحب امتیازی احسان یارشاطر بطور ماهانه منتشر می شد و اساسا حاوی مقالات در نقد و معرفی کتابهای منتشر شده بود. در صفحات آخر مجله، تصویر کتابهای جدید نیز نشان داده می‌شد. این کتابها در آن مجله معرفی نشدند، مگر در هنگام اعلان خبر مرگ او.

از مکاتبات دیگر بین صمد بهرنگی و ایرج افشار مستندات بدست نیامد. ولی در آخر این نامه کوتاه، بهرنگی به موارد اختلاف فکری در مکاتبات قبلی اشارتی می کند و از ایرج افشار می خواهد که مقاله اخیر او «شاه اسماعیل خطایی» را در مجله «راهنمای کتاب» بی نقص منتشر نماید. بهرنگی از سال ۱۳۴۱ تقریبا هر سال یک مقاله نقد کتاب یا زبانشناسی را در آن مجله به چاپ رسانده بود.^۱ ولی مقاله ارسالی او نیز در هیچ یک از مجلات و مراکز انتشاراتی که ایرج افشار در اختیار داشته، چه در زمان حیات بهرنگی و چه بعد از مرگ او، چاپ نشد. در این مقاله، بهرنگی مورخان فارسی زبان دنباله روی ایرانشناسان غربی همچون ادوارد براون را مورد نقد قرار داده و آنها را به اشتباه و دروغسازی بزرگ متهم می‌کرد: «مورخان ادبیات فارسی (که به غلط خود مورخان ادبیات ایران نام داده اند) با غفلت یا چشم پوشی عمدی دچار اشتباه یا دروغسازی شده‌اند».^۲ او در ادامه مقاله با مطالعه بر روی

^۱ صمد بهرنگی از سال ۱۳۴۱ برای مجله «راهنمای کتاب» مقاله ارسال می کرد. از وی تا سال ۱۳۴۷ مجموعا پنج مقاله در این مجله به چاپ رسیده است:

- صمد بهرنگی، [انتقاد کتاب] دستور زبان کنونی آذربایجان تألیف عبدالعلی کارنگ، راهنمای کتاب، سال ۱۳۴۱، سال ۵، ش. ۸ و ۹، ص. ۷۵۱-۷۴۷؛
- صمد بهرنگی، پسوند در زبان کنونی آذربایجان، راهنمای کتاب، سال ۱۳۴۲، سال ۶، ش. ۳، ص. ۲۲۰-۲۲۲؛
- صمد بهرنگی، [انتقاد کتاب] آذربایجان دلیله مخصوص صرف و نحو (صرف و نحو مخصوص زبان آذربایجان، تألیف س.م. جاد- ناشر، ۱۰۴ صفحه)، راهنمای کتاب، سال ۱۳۴۴، سال ۸، ش. ۱، ص. ۳۱-۳۴؛
- ۴- صمد بهرنگی، [درباره کتاب] سازمان سوزو (نوا ساز من) (سه منظومه از ب.ق. سهند، با دو مقدمه فارسی و ترکی و لغت نامه، جلد اول، انتشارات شمس تبریز، ۲۸۲ ص.)، راهنمای کتاب، سال ۱۳۴۵، جلد ۹، ش. ۲، ص. ۱۷۶-۱۸۲؛
- ۵- صمد بهرنگی (بهرنگ)، آوای نو گلان (مجموعه شعر برای کودکان، اثر عباس یمینی شریف، ناشر انجمن کتاب، ۱۳۴۵) راهنمای کتاب، سال ۱۳۴۷، سال ۱۱، ش. ۱-۳، ص. ۴۸-۵۳.

^۲ بی‌نام، صمد بهرنگی مجموعه مقاله‌ها، انتشارات شمس، تبریز، چاپ اول، تیرماه ۱۳۴۸، ص. ۱۷۵-۱۷۶.

شاه اسماعیل خطایی تاکید می‌کند که «لغت نامه دهخدا با آن حجمش درباره شاه اسماعیل به بیراهه رفته و فقط عبارت کوتاه و گمراه کننده زیر را نوشته: «تخلص شاه اسماعیل خطایی بود و به ترکی دیوانی داشته است». از این عبارت چنین بر می‌آید که فعلاً هیچ گونه اثری از خطایی باقی نمانده. حال آنکه فعلاً غزل‌های او و مثنویهای «نصیحتنامه» و «دَه نامه» و منظومه «مناقب الاسرار و بحجت الاحرار»^۱ و مقداری شعر فارسی و رباعی و مکاتبه‌های شعری او با سلطان وقت عثمانی در دست است. صمد بهرنگی در نهم شهریور ۱۳۴۷ در رود ارس غرق شد. ایرج افشار این را به شکل خبر نوشته و او را «نویسنده باذوق و نکته نویس با قلم ظریف و تند و بی‌باک از مردم تبریز (ظاهراً)» معرفی نمود: «خبر ناگواری رسید که رود ارس یکی از نویسندگان باذوق و نکته‌نویس را در دست موج‌های خروشان گشت و از ما دور ساخت. این جوان صمد بهرنگی از مردم تبریز (ظاهراً) بود که خوانندگان مجله راهنمای کتاب از چند سال پیش با قلم ظریف و تند و کم‌باک او آشنا شدند.

مرحوم صمد بهرنگی در نوشتن کتاب برای کودکان، مبتنی بر ادبیات محلی و عامیانه سبک دلپذیری داشت. چند کتابی که در این زمینه از او انتشار یافت خوب بود.

اخیراً به همکاری قلمی با مرکز پرورش فکری کودکان و نوجوانان خوانده شده بود و کتابی نیز در سلسله انتشارات مرکز از او نشر شد. آثار دیگرش که من دیده‌ام اینهاست:

- 1 - بایاتیلار، جلد اول، با همکاری بهروز دهقانی، تبریز، ۱۳۴۴.
 - 2 - افسانه‌های آذربایجان، جلد اول، با همکاری بهروز دهقانی، تبریز، ۱۳۴۴.
 - 3 - مَثَل‌ها و چیستان‌ها، با همکاری بهروز دهقانی، تبریز، ۱۳۴۵.
 - 4 - قصه اولدوز و کلاغ‌ها (برای کودکان)، تبریز، ۱۳۴۵ (با امضای بهرنگ).
 - 5 - افسانه‌های آذربایجان، تهران، انتشارات نیل، ۱۳۴۷.
- مرحوم بهرنگی معلم بود و در تبریز درس می‌گفت و قریب یک سال قبل به تهران آمد و به خدمت مرکز پرورش فکری کودکان درآمد و یکی دوبار محبوبانه به دفتر راهنمای کتاب و جلسه دوستان آمد. اما قلمش برخلاف چهره‌اش و حالتش تند بود. گاه بهرنگ امضا می‌کرد. سنش شاید سی بود یا اندکی کمتر. ا.ا.^۲

^۱ نام صحیح کتاب «مناقب الاسرار و بهجت الاحرار» می‌باشد که در دوران شاه عباس صفوی تدوین شد. این رساله را دکتر احمد تاشقین با استفاده از نسخه خطی محفوظ در موزه مولانا در قونیه، ترکیه در سال ۲۰۰۳ چاپ کرد.

^۲ ا.ا. [ایرج افشار]. راهنمای کتاب، «وفات صمد بهرنگی»، سال ۱۳۴۷، جلد ۱۱، ش. ۶، ص. ۳۴۳؛ بازنشر در نادره‌کاران: سوگنامه ناموران فرهنگی و ادبی (۱۳۰۴-۱۳۸۹)، ایرج افشار، زیر نظر بهرام، کوشیار و آرش افشار، به کوشش محمود نیکویه، تهران: انتشارات دکتر محمود افشار، چاپ دوم، ۱۴۰۰، ج ۱، ص ۳۰۸-۳۰۵. در هنگام بازنشر در کتاب کلمه «ظاهراً» حذف شده است!

در ادامه این مقاله، متن نامه مذکور، به همراه تصویرش و مقاله «شاه اسماعیل خطایی» آورده می شود.

شکل ۱- صمد بهرنگی (۱۳۱۸ تبریز-۱۳۴۷) آموزگار، داستان‌نویس کودکان، منتقد اجتماعی، مترجم و پژوهشگر فولکلور آذربایجانی؛ عکس مربوط به دهه ۱۳۴۰ می‌باشد.

۲- متن نامه

جناب آقای ایرج افشار،

نامه تان رسید. بی تعارف بگویم خوشحالم کرد. فعلا سه جلد کتاب برایتان می فرستم، اما فکر می کنم آنطورها هم که شما نوشته اید دل چسب نباشند: ۱- *اولدوز و کلاغها*^۱ - قصه ای است برای کودکان. بنابراین اگر به کتابخانه انجمن کتاب شعبه کودکان بدهید بهتر است. ۲- *مثلها و چیستانهای آذربایجان*^۲ - ۳- *کند و کاو در مسایل تربیتی ایران*^۳.
از *افسانه های آذربایجان*^۴ تاکنون فقط یک جلد چاپ شده است و چاپ جلد های دیگرش به عللی به تعویق افتاده که البته بعد همه را برایتان می فرستم.

خطاب به حقیر نوشته اید که «قطعا از جمله دل برکنده اید. چرا [؟] نمی دانم». درست حدس زده اید. منتها چرایش را همه می دانید، مگر نه؟ بگذریم. شاید شما که با تجربه تر و پخته ترید، حق داشته باشید.

یادداشتی و مقاله چه ای برای [مجله] *راهنمای کتاب* فرستادم که چیزی درباره اش نمی گویم. خودتان می خوانید و می بینید. لطفا اگر قابل چاپ بودند با همان املاهایی که من نوشته ام چاپ بفرمایید و مخصوصاً سعی کنید مقاله چه مربوط به *شاه اسماعیل* بی کم و کاست چاپ شود که مقاله چه ناقص من ناقص تر نشود. ممنون. توفیق تان را می خواهم.

ص - بهرنگی

آدرس: تبریز - شیشه گر خانه - توسط کتابفروشی ابن سینا.

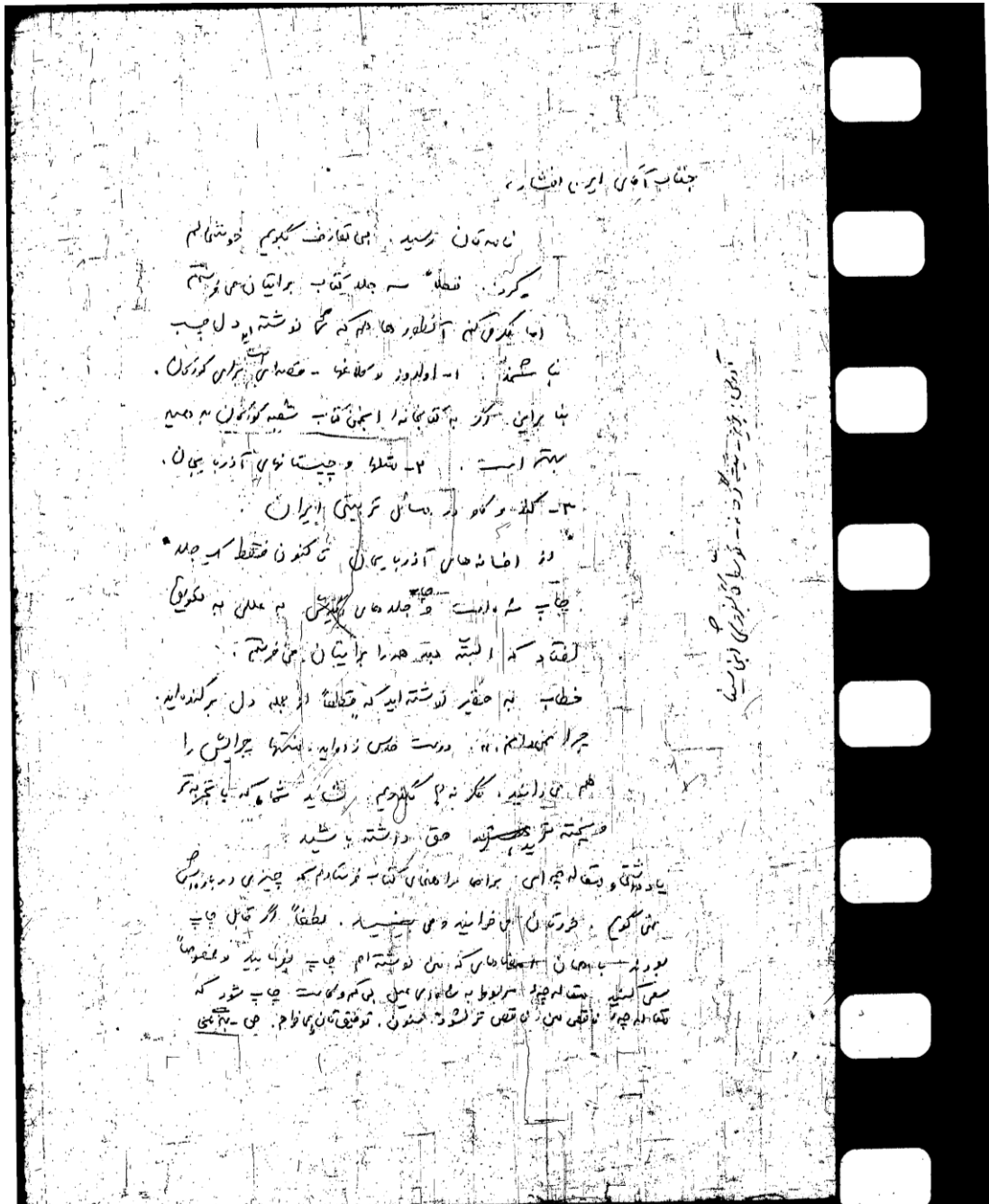
^۱ صمد بهرنگی، اولدوز و کلاغها، انتشارات شمس، تبریز، سال نشر: ۱۳۴۷، ۷۸ صفحه، به زبان فارسی. در پایان داستان آمده است: «تمام شد در آخر جان، جلیل قهوه خاناسی، پاییز ۱۳۴۴».

^۲ صمد بهرنگی و بهروز دهقانی، *تا پماجالار، قوشماجالار (مثلها و چیستانها)*، تبریز، انتشارات شمس (۴)، بهار ۱۳۴۵.

^۳ صمد بهرنگی، *کندو کاو در مسائل تربیتی ایران*، انتشارات؟، تابستان ۱۳۴۴، به زبان فارسی.

^۴ صمد بهرنگی، *افسانه های آذربایجان*، ترجمه فارسی، جلد ۱، انتشارات نیل، تهران، اردیبهشت ۱۳۴۴.

^۵ صمد بهرنگی، *افسانه های آذربایجان*، ترجمه فارسی، جلد ۲، انتشارات نیل، تهران، اردیبهشت ۱۳۴۷.

۴- مقاله «شاه اسماعیل خطائی»

این مقاله در کتاب «صمد بهرنگی مجموعه مقاله‌ها»، گردآورنده: نامعلوم، انتشارات شمس، تبریز، چاپ اول، تیرماه ۱۳۴۸، ص. ۱۷۵-۱۸۱ آمده است که در زیر عیناً - بدون دخل و تصرف آورده می شود.

مورخان ایرانی و مستشرقان به اتفاق یا بیشترشان براین اعتقادند که فرهنگ و ادبیات ایرانی در عصر صفویه سخت دچار مستی شد و اثر قابل ملاحظه ای در این دوره به وجود نیامد. مخصوصاً اثر شعری. مثلاً لغت نامه دهخدا با تکیه بر تاریخ ادبیات ادوارد براون چنین می نویسد: «از حیث ادبیات و وجود شاعران بزرگ قحط عجیبی در عهد صفویه حکمفرما بود.» (ص ۲۵۶۰، زیر ماده اسماعیل.) با کمی دقت و اعمال بیطرفی زود می توان فهمید که این سخن بهتان عظیمی است که حتی با چند من سریشم به دامن صفویه نمی چسبید تنها وجود آثار گوناگون سرسلسله صفویه (شاه اسماعیل) این دروغ بزرگ مورخان را بر ملا می کند. حالا غزلسرای بزرگ فضولی و دیگران را نگفتیم.

می توان گفت تنها علت چنین اشتباه و دروغسازی بزرگ مورخان اینست که شاه اسماعیل و شاعران دوره صفوی بیشتر به آذری شعر می گفتند و مورخان ادبیات فارسی (که به غلط خود را مورخان ادبیات ایران نام داده اند) با غفلت یا چشم پوشی عمدی از این امر دچار اشتباه یا دروغسازی شده اند. حتی لغت نامه دهخدا با آن حجمش درباره شاه اسماعیل غزلسرا و شاعر سخت به بیراهه رفته و فقط عبارت کوتاه و گمراه کننده زیر را نوشته: «تخلص شعری شاه اسماعیل خطائی بود و بترکی دیوانی داشته است.» (زیر ماده اسماعیل، ص ۲۵۶۰)

از این عبارت چنین بر می آید که فعلاً هیچگونه اثری از خطائی باقی نمانده. حال آنکه فعلاً غزل‌های او و مثنویهای «تصحیح‌نامه» و «ده‌نامه» و منظومه «مناقب الاسرار و بحجت الاحرار» و مقداری شعر فارسی و رباعی و مکاتبه های شعری او با سلطان وقت عثمانی در دست است.

منظور از این سخنان اینست که دست کم مورخان معاصر را به یک نکته مهم در تاریخ ادبیات ایران توجه داده باشیم.

برای اطلاع بیشتر در این باره میتوان به دو منبع زیر که در دسترس همه میتواند باشد مراجعه کرد:

۱ - ایسلام انسیکلوپدیسی (دایرة المعارف اسلامی)، چاپ ترکیه، زیر ماده آذری Azeri.

۲ - مقدمه مفصل جلد اول مجموعه آثار شاه اسماعیل خطائی، نشریات آکادمی علوم آذربایجان شوروی، چاپ باکو ۱۹۶۶ (در ایران نیز پخش شده).

اکنون بد نیست سخن کوتاهی درباره شاه اسماعیل خطائی بگوییم و شعری از او بخوانیم:

می دانیم که شاه اسماعیل به حکومت‌های کوچک کوچک و پراکنده محلی مرکزیت داد و با ایجاد حکومت واحد قدرتمندی توانست رو در روی خصمان خارجی بایستد. شعر شاه اسماعیل در این قدرت یافتن و وحدت دادن یکی از چند عامل مؤثر بود. قزلباش اشعار او را در حمله ها و جنگها چنان نغمه هایی میخواندند و با الهام از اندیشه نهان در شعر خطائی بی باکانه با مرگ روبرو میشدند.

قزلباش [ها]، خطائی را تنها به چشم شاه و سرکرده ساده نمی نگریستند بلکه او را شاعر و مرشد و استاد معنوی خود می دانستند و دوستش داشتند. به نام او وارد معرکه نبرد میشدند و در حین مبارزه شعارهایی نظیر «ایا مرشدم، پناهم، سرورم، شاهم» ورد زبان‌شان بود.

هم اکنون نیز در بعضی از نقاط جهان فرقه‌هایی هستند که اشعار و غزل‌های شاه اسماعیل را با نوعی جذبه مذهبی میخوانند و حفظ می کنند.

شاه اسماعیل از یک نظر شبیه کور اوغلو قهرمان حماسی افسانه‌های فولکلوریک آذربایجان است. کوراوغلو و شاه اسماعیل هر دو اهل بزم و رزم بوده اند. حتی در میدان جنگ حماسه خوانی را قاتی شمشیرزنی می کردند. و بدینسان سپاهیان را به رزم و دلیری میخواندند. شاه اسماعیل نیز مانند کوراوغلو با ساز و گرز وارد معرکه نبرد میشد و صدای ساز و رجزخوانی او پهلوانانش را دل و جرأت می بخشید.

در اینجا سه غزل او را همراه ترجمه فارسی می خوانید. امیدوارم که در آینده تکه هایی از مثنوی عاشقانه ُ «ده نامه» و دیگر اشعار او را نیز بخوانید.

غزل ۱

حق لبیندن غنچه نی گلشنده خندان ائيله ميش

ليک بو نازیکليکي لطفيله چندان ائيله ميش

قامتینين کؤلگه سی طرحین گوتور موش باغبان،

باغدا عکسیندن اونون سروی خرامان ائيله ميش

دیو اوغورلامیش او بور بشرده دهانین نقشینی

وارمیش اوندان، خاتم مهر سلیمان ائيله میش
ظلمت زلفینده ایچمیش لبریندن آب،
خضر حی باقی بولمش اوندان آب حیوان ائيله میش
شانه دن مشاطه سالمیش بیر ساجین فیلین بشره
سر به سر خاک جهانی عنبر افشان ائيله میش
عارضین باغیندا بیر مرغ سحر اولموش خلیل
اول سبیدن حق اونا اودی گلستان ائيله میش
بو خطائی قانونی توکمکده ایکن تۆکمه دین
اونداهر مفتی که منع التمیش سنی، فان ائيله میش

ترجمه فارسی:

حق، لبث را دید و غنچه خندان گلشن را آفرید،
لیک به لطف خود آن را دو چندان نازک کرد.
باغبان طرح سایه اندام ترا برداشت
و سرو خرامان را در باغ از عکس آن ساخت.
دیو نقش دهان ترا، آنجا که به خواب رفته بودی
بر بود و خاتم مهر سلیمان را از آن ساخت
خضر در ظلمات زلفانت از لبانت آب خورد
وحی باقی آن را دریافت و آب حیوان از آن آفرید.
مشاطه موی گیسویت را از شانه
به زمین انداخته که خاک جهان سراسر عنبر افشان شده
خلیل در باغ عارضت مرغ سحری شد
و از این رو حق آتش را بر او گلستان کرد.
آنگاه که خطائی آماده ریختن خون خود بود تو نریختی
هر آن مفتی که آن هنگام منعت کرد جنایت کرد.

غزل ۲

دلبرا عشقینده من تک کیمسه مشهور اولمادی
یاسنین تک حسنینه هیچ کیمسه مغرور او لمادی
حور ایله باغ بهشتی قیلدیلار تعریف،
لیک ایشیکینتک جنت و حسنین کیمی حور اولمادی
تا که عشقین گلمه دی، شاها بوکونلوم تختینه ،
بو وجودیم شهری هرگز بیت معمور اولمادی
نور عشقین، دلبرا کونلومه تاکیم دوشمهدی،
ظلمت کونلوم ائوی عالمده پر نور اولمادی.
خاک پایینی خطائی تاکه چکدی چشمینه،
گورمه دن اول دولتی ، دشمن گوزی کور اولمادی.

ترجمه فارسی

دلبرا به کسی در عشقت چون من مشهور شد
و نه چون تو کسی مغرور حسنش
باغ بهشت را به حوری تعریف میکنند
لیکن نه جنت چون سرکوی تست و نه جور چون حسنت.
شاهها، تا عشقت بر تخت دلم نشست
شهر وجودم هرگز بیت معمور نشد
دلبرا، تا نور عشقت بر دلم نتایید
ظلمت خانه دلم هرگز پر نور نشد.
از وقتی که خطائی خاک پایت را سرمه چشم کرده است،
هیچ دشمنی بی آنکه بر آن جاه و دولت نظر کند ، کور نشد.

غزل ۳

دانه خال سیه کیم دوشدی رخسار اوستونه،

لاله پر داغدر کیم ، دوشدی گلزار اوستونه.
حلقه النمیش والفنیز رخسارین اوسته، ای صنم،
گنجه بنزرکیم، اونون یاتمیش دورور مار اوستونه
ساناسان کیم، چشمه حیوانین اوسته گلدی خضر،
دوشدی تا خطین سنین لعل شکر بار اوستونه
تاکی زاهد گوردی یوزین قیلمدادی هرگز نگاه،
کافر مطلقدر اول کیم گلمز اقرار اوستونه.
تا که وصلین اولدی واصل بر خطائی خسته یه
بیر مابیه بنزر اول کیم گلدی بیمار اوستونه.

ترجمه فارسی:

دانه خال سیبی که برد خسارت افتاده
لاله پرداغی است که برگزار افتاده
زلفت برد خسارت چنبر زده ای صنم
چون گنجی که مار بر آن خفته باشد.
آن زمان که خطت بر روی لعل شکر بارت دمید
گویی که خضر لب آب حیوان آمد.
زاهد صورتت را تا دید هرگز نگاهی نکرد
او کافر مطلق است که بر سر اقرار نمی آید.
تا وصل تو خطائی خسته را واصل شد
گویی طبیبی بر سر بیمار آمد

خوشه ۲۰ تیر ۱۳۴۷